

Av Johan Wennström

Dubbelstöten

Skolan kommer inte att kunna räddas, så länge vänstern och högern saknar insikt om vad deras dubbla attack på läraryrket har ställt till med. Båda medverkade till att minska lärarnas idealitet och yrkesidentitet. De har med motsatta men ändå gemensamma ansträngningar baxat skolan ända hit.

Få har kunnat missa den skoldebatt som blossade upp efter att OECD:s Pisaundersökning i december visade att svenska elevers kunskaper i läsförståelse, matematik och naturvetenskap ligger under genomsnittet för den utvecklade världen. Det stannar inte vid det; debatten som följt på Pisaundersökningen har även belyst en rad andra allvarliga problem i skolan.

Det offentliga Sverige är nu enigt om att skolan befinner sig i kris, och många hoppas, att *lärarna* är de som ska kunna vända utvecklingen. "Låt lärarna vara lärare!" har blivit både vänsterns och högerns slagord. Socialdemokraterna vill nu minska administrationsbördan på lärarna, öka friheten i undervisningen och höja läraryrkets status. De borgerliga allianspartierna vill göra det mer attraktivt att bli lärare; regeringen har därför inrättat nya karriärtjänster i skolan, och har sedan fjolåret börjat lätta en del på skolbyråkratin.

Ambitionerna är högt ställda i båda lägren: att på kort tid väsentligt förbättra villkoren och stärka anseendet för en yrkeskår som har nedvärderats i decennier. Socialdemokraterna har en dröm om att Sverige inom tio år har en av EU:s fem bästa skolor, genom att skickliga lärare under tiden tagits bättre till vara än nu. Men jag befärar att det i verkligheten kommer att ta minst en generation att åstadkomma påtagliga resultat i den riktningen. Läraryrket är idag så oattraktivt, att det endast lockar "arbetarklassens döttrar", enligt en rapport från Högskoleverket 2009. Endast var tjugonde lärare anser att deras yrke har hög status idag, och nätt och jämnt varannan skulle välja yrket igen, enligt OECD:s enkätstudie Talis.

Det har inte alltid varit så. En gång betraktades läraryrket som ett fint och förtroendefullt uppdrag. Förväntningarna på kunskaper och skicklighet var höga, och lärarna hade stor frihet i sin yrkesutövning. Men det var då det. Idag har lärarna berövats sin autonomi. Läraryrket har proletariserats i meningen att det har blivit detaljstyrt, rutinmässigt, och belastat av höga dokumentationskrav. Och från tidigt 1990-tal, fram till helt nyligen, behövde lärare inte heller ha någon särskild ämneskompetens, ansågs det.

På liknande sätt som för poliser, jurister och andra professioner i offentlig förvaltning, har också lärarnas professionella utrymme minskats av den nya styrmodell för offentliga verksamheter, New Public Management (NPM), som infördes i skolan på 1990-talet. Vissa röster menar, att det var först med denna nya styrmodell som läraryrkets nedgång började. Men NPM föregicks av en ideologisk attack på lärarna, där både vänster och höger i decennier samverkade till att underminera lärarnas autonomi och yrkesidentitet. Så för att kunna förstå och diskutera lärarnas villkor idag måste man gå tillbaka så långt som till 1968.

Aren kring 1968 var en tid av stark ideologisering av kulturella och intellektuella verksamheter i samhället, där traditionella skol- och ämneskunskaper inte längre ansågs gångbara. "Ett sofistikerat förakt för 'fakta'" var, enligt författaren Arne Helldén, ett karaktäristiskt drag för vänstervägen. Utmärkande för tiden var också ett uttalat egalitært ideal och ett starkt motstånd mot ojämlikhet mellan klasser och grupper. Från den humanistiska psykologin svepte även ett romantiskt drag in, som verkade för människans autenticitet, och för hennes befrielse från förtryck av alla slag, inre som yttre.

Skolan och lärarna, som fostrar nya generationer, utsågs tidigt till ett mål för social och politisk förändring vänsterut. De amerikanska pedagogerna Neil Postman och Charles Weingartner ger en pregnant bild av hur diskussionen om skolan fördes, i boken *Lära för att överleva. Angrepp på en förlegad undervisning – förslag till en revolution*:

Den institution vi kallar "skolan" är vad den är därför att vi har gjort den sådan. Om den är irrelevant som McLuhan säger, om den avskärmar barnen från verkligheten som Norbert Wiener säger, om den uppfostrar till det som redan är föråldrat som John Gardner säger, om den inte utvecklar intelligensen som Jerome Bruner säger, om den grundas på skräck som John Holt säger, om den undviker att gynna den inläring som är av betydelse som Carl Rogers säger, om den medför alienation som Paul Goodman säger, om den straffar kreativitet och självständighet som Edgar Friedenberg säger, om den kort sagt inte gör vad som behöver göras, kan den förändras – den måste förändras.

Johan Wennström är författare, knuten till Institutet för näringslivsforskning, IFN.

mot skolan

Ideologiska måltavlor.

FOTO: HUSSEIN EL-ALAWI
/SYDSVENSKAN/TT

Boken gjorde stor succé i Sverige när den översattes 1973. Den svenska titeln *Lära för att överleva* syftade på den "framtidsschock" som skulle drabba eleverna, om de tvingades av sina lärare att lära sig föråldrade och förlegade ämnen i skolan. Postman och Weingartner menade, att lärarna inte brydde sig om vad moderna elever i "kärnkrafts- och rymdkraftsåldern" på 1960-talet var intresserade av och vad de behövde kunna förstå. Dammig historia och nattståndna "kunskaper" borde överges i skolan, menade de. Själva begreppet "undervisning" borde avskaffas och ersättas av elevstyrda inläringstekniker, där barn självständigt lärde sig att formulera och utforska kritiska frågor. Lärarna skulle i denna vision beordras att hålla sig i bakgrunden så mycket som möjligt; att genomgå terapi för att undersöka om de var riktiga människor; att följa fullständigt sanslösa krav och regler; och, kanske för att driva med lärare som motiverades av ett professionellt kall, att arbeta under ekonomiska incitament.

Två andra skoldebattinlägg som rönte mycket uppmärksamhet i Sverige i kulturklimatet efter 1968 var den österrikiske anarkisten Ivan Illichs bok *Samhälle utan skola. Lögnen om skolans nödvändighet*, utgiven på svenska 1971, liksom den socialistiske pedagogen Paulo Freires bok *Pedagogik för förtryckta*, som översattes 1972. Anarkisten Illich ville utan vidare upplösa skolan, och betraktade läraren som en auktoritär figur, vars personlighet förenade "domarens, ideologens och läkarens funktioner". Freire, som var mer marxistiskt orienterad, hade utvecklat en sorts befrielsepedagogik för spansktalande analfabeter på landsbygden. Enligt honom var traditionella lärare satta av överklassen att enkom utöva ett förtryck, som ytterst var en förlängning av den västerländska kolonialismen. Trots allt detta, togs Illichs och Freires idéer på stort allvar i Sverige och ansågs vara relevanta för undervisningen av svenska skolbarn.

Paulo Freires svenska översättare, Sten Rodhe, som vid tiden var lektor och författare av >>

läroböcker och tillika expert vid Skolöverstyrelsen, skrev i ett förord, att Illich och Freire båda två var tankeväckande och intressanta personer. "Svensk skoldebatt har anledning att studera dem bägge, stimuleras av dem bägge", och tillämpligheten av Freires tankar "bör prövas överallt, också i Sverige", ansåg Rodhe. Att så blev fallet både på lärarhögskolan och i skolverkligheten har bekräftats av författaren Göran Hägg, som tog sin lärarexamen 1970.

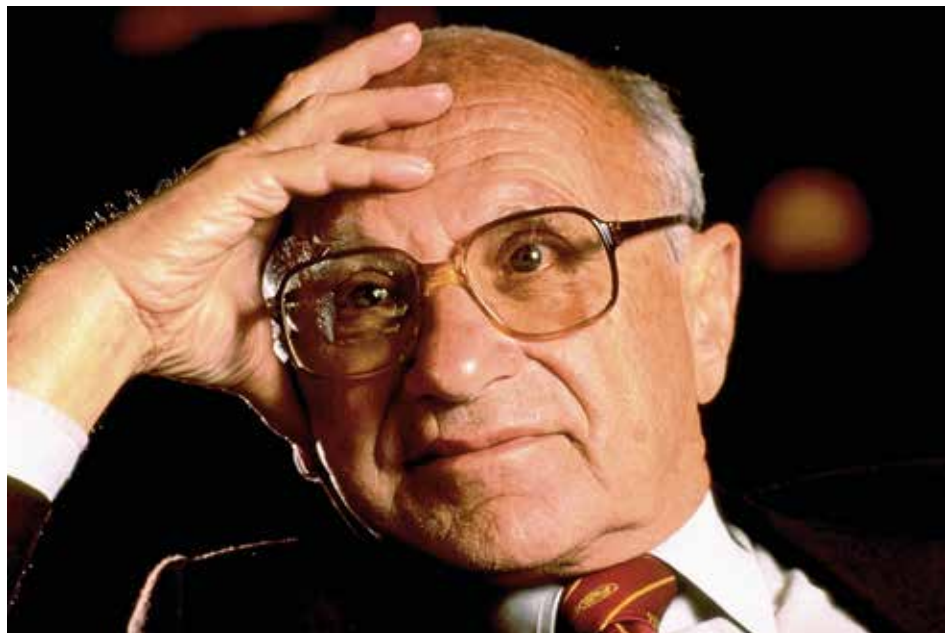
Den då gängse uppfattningen, att lärare utövade ett dåligt inflytande i skolan, kom även till uttryck i den inhemska politiska debatten. Ett emblematiskt exempel är antologin *Skola i klassamhälle* från 1969. Den sammanställdes av unga personer i elevrörelsen kring Sveriges elevers centralorganisation (Seco). En av redaktörerna var Gunnar Wetterberg, senare känd som debattör och offentlig utredare.

Flera av antologins skribenter menade, att lärarna anpassade barn till det rådande klassamhället i Sverige. Om Högskoleverkets rapport idag kritiserar den ensidiga rekryteringen till lärarbanan från gruppen "arbetarklassens döttrar", ansågs problemet då i stället vara det omvända – läraryrkets medelklassprägel. Lärarna "präglar skolan med borgerliga värderingar, förnöjsamhetsattityder och medelklasspråk, vilket allt bakas samman till något som kallas 'hyfs och stil' och som givetvis gynnar elever från deras egen socialgrupp", hävdade Sven Wernström, en av författarna i antologin. Det var därför angeläget för arbetarklassens barn, som kände sig på främmande mark i skolan, att medelklasslärare ersattes av lärare från "socialgrupp tre" – och det var ungefär så det blev: Ingen annan yrkesgrupps barn har försvunnit från lärarutbildningen i så snabb takt som barnen till lärare, enligt sociologisk forskning som nyligen presenterades på *DN Debatt* (22/5-14).

Även Socialdemokraterna hade vid ingången till 1970-talet radikala idéer om hur skolan och arbetsituationen för lärarna borde förändras. I kraft av den då helt nya läroplanen för grundskolan, *Lgr 69*, ansågs den lärarledda förmedlingen av traditionella kunskaper vara av underordnad betydelse. Kunskapsladdade begrepp som "bildning" och "undervisning" rensades medvetet ut. Skolan skulle i stället för kunskapsmål främja olika sociala mål, vårda elevernas känsloliv, och nöja sig med att väcka ett livslångt *studieintresse* som förberedde eleverna för framtiden. I Alva Myrdals jämlikhetsrapport till Socialdemokraternas partikongress 1969, där de politiska motiven bakom läroplanen gjordes ännu tydligare, stod det till och med uttalat att:

Den individuella prestationen i skolan måste få minskad betydelse, medan större vikt läggs vid att utveckla barnens förmåga att arbeta tillsammans med andra. Uppövat av förmågan att samarbeta är en viktig grund för utvecklingen av jämlikhet i skolan.

Med denna målinriktning för skolan behövdes inte längre lärarna, åtminstone inte i sin gamla roll som kunskapsförmedlare. Eleverna skulle själva planera och genomföra sina

Milton Friedman ville låta marknaden styra skolvalet.
FOTO: CHUCK NACKE/GETTY IMAGES

studier i skolan. I den mån lärare förväntades att delta i studiearbetet, fanns det tydliga anvisningar om lärarens arbetssätt. Denne skulle som mest vara en handledare, som tillämpade "jämlikhetsideologi" och medbestämmande i klassrummet. Lärarna själva opponerade sig, emedan de värnade sin frihet, och ansåg sig inte kunna möta sådana förväntningar. I en enkät från Sveriges lärarförbund 1970 svarade 29 procent av mellanstadie lärare, och 49 procent av högstadielärarna att de nu ville byta yrke.

Inte bara autonomi, utan även lärarnas yrkesidentitet undergrävdes av vänstern. Att offentligt anställda, som lärare och sjuksköterskor, har moraliska drivkrafter i arbetet, är sannolikt ett starkt skäl till att dessa yrken har haft hög status i samhället och kunnat attrahera rätt personer. Det är beundransvärt att vilja göra en insats, att hjälpa andra, att visa omsorg, och det är personligt berikande att utveckla sin skicklighet. Men från 1968 och framåt, ifrågasatte man, såväl inom socialdemokratien som inom den fackliga rörelsen, värdet av drivkrafter som personligt ansvar och hängivenhet i offentliga tjänster: "För många är jobbet fortfarande mycket av ett kall. Den inställningen skall vi ta död på", var ett betecknande uttalande av en representant för sjuksköterskefacket, SHSTF; enligt sjuksköterskornas fackliga företrädare, hade den traditionella synen, att sjuksköterskor arbetade av hängivenhet, "bäddat för låglöneyrken av karaktären kall".

Även Sveriges lärarförbund hade ett mycket snävt synsätt på vad arbete är, som utgick från rent materiella värden: Lärarna skulle veta att de i första hand var vanliga löntagare, mobiliserade i kampen för sina rättigheter och sina personliga ekonomiska intressen. En liknande inställning till arbetet och yrkesidentiteten var gängse inom LO och tjänstemannakollektiven överlag – plikt, lidelse och personligt engagemang betraktades som bojor från en svunnen tid.

För att befästa en mer "modern" identitet, hade Socialdemokraterna 1975 befriat statliga tjänstemän, bland vilka lärare då ingick, från det personliga ansvaret vid tjänstefel. Man hade också

”
En gång betraktades läraryrket som ett fint och förtroendefullt uppdrag. Förväntningarna på kunskaper och skicklighet var höga, och lärarna hade stor frihet i sin yrkesutövning. Men det var då det.

”

Lärarna skulle veta att de i första hand var vanliga löntagare, mobiliserade i kampen för sina rättigheter och sina personliga ekonomiska intressen.

utjämnat skillnader i status och arbetsrättsliga villkor mellan tjänstemän och övriga grupper på arbetsmarknaden. Socialdemokraternas syfte med detta var kanske inte primärt att bryta ner ideella drivkrafter i arbetet, utan snarare att, av maktstrategiska skäl, göra breda yrkeskåror i medelklassen, såsom lärare och sjuksköterskor, till S-anshängare – men det fick givetvis denna bieffekt, önskad eller ej.

Att jobbet är något som offentligt anställda gör uteslutande för pengarna, var en uppfattning som förenade den politiska vänstern och högern. Emblematiske för högerens syn på offentlig sektor under 1970- och 1980-talen var den amerikanska, så kallade public choice-skolan, förmedlad till den svenska debatten via tankemedjan Timbro. Public choice var ett försök att grundlägga en ”ekonomisk” statskunskap, med syfte bland annat att studera offentligt anställdas drivkrafter, och man vände sig specifikt mot uppfattningen att de offentligt anställda arbetar utifrån ett professionellt kall eller av hängivenhet till värvet. Istället utgick man från att offentligt anställda ville gynna sig själva, och främst motiverades av lön, arbetsbetingelser och maktbefogenheter.

Nationalekonomen Milton Friedman byggde vidare på dessa idéer i sitt engagemang i skoldebatten. Boken *Frihet att välja*, på svenska 1980, var den huvudsakliga inspirationskällan för Moderaterna till den svenska friskolereformen 1992.

Friedman menade, att lärare och statstjänstemän hade varit pådrivande för att ersätta ett äldre amerikanskt utbildningssystem, byggt på privata initiativ, med ett nytt och ”socialistiskt” skolsystem. I detta nya system hade föräldrar och barn förlorat inflytande över undervisningen, medan lärare och administratörer, av rent egenintresse, tillskansat sig alltmer makt.

För att motverka och vända på denna oönskade, ”socialistiska” makt- och intresseförskjutning mellan ”producenter” och ”konsumenter” i skolan, föreslog Friedman en ny, radikal finansieringsmodell – ”skolpeng” kom den att kallas i Sverige

när den infördes 1992 – där medlen för ett barns skolgång skulle följa med eleven och därmed skapa en konkurrens om elever mellan skolor, byggd på rent ekonomiska incitament. I förlängningen skulle en helt ny skolmarknad växa fram, där den ”enda förutsägelse som kan göras är att bara de skolor som tillfredsställer sina klienter skulle överleva – precis som bara de restauranger och barer som tillfredsställer sina kunder överlever”. Det var också precis en sådan oreglerad skolmarknad som Sverige skulle komma att tillåta från 1992.

Både befrielsevänstern och marknadshögern förvanskade alltså lärares och andra offentligt anställdas drivkrafter och yrkesidentitet. Sannolikt är detta en faktor som väsentligen har bidragit till läraryrkets kraftiga förlust av status. Men de båda politiska lägren har också kunnat mötas på en annan väsentlig punkt, som kanske i lika hög grad bidragit till dagens skola i kris, nämligen i synen på vad som är god undervisningsmetodik och vilka kvalifikationer en god lärare bör ha.

En svensk pendang till Friedmans *Frihet att välja*, var professor Sven Rydenfelts bok *Skola med sång och glädje*, som gavs ut av Timbro 1990. Rydenfelt, som samarbetade med Friedman, var en integrerad person i kretsen kring friskolereformen. I hans bok upprepades i allt väsentligt 68-vänsterns kritik mot skolan, men nu med marknadsekonomiska högerargument.

Rydenfelt påstod, att den allmänna skolan inte värdade och befrämjade barns naturliga nyfikenhet, och att tvångsmatning ”är den metod vi i alltför stor utsträckning använder i våra skolor när det gäller att få i eleverna sådana kunskaper som våra makt-havare betraktar som oundgängliga”. I en sådan fyrkantig skola var det, enligt hans sätt att se, både förståeligt och rätt att stökiga elever revolterade.

Rydenfelt ansåg att det behövde ställas nya krav på lärarna för att barn skulle vilja lära sig och utvecklas positivt: ”Entreprenörsteorin” borde bli vägledande i skolan, menade han, vilket betydde att läraren snarast skulle fungera som en lagledare för en självstyrande grupp elever. Vad eleverna sedan ägnade sig åt spelade kanske mindre roll, för ”så länge de arbetar med glädje suger de åt sig kunskaper som en torr svamp suger åt sig vatten”. För detta behövdes lärare som framför allt var begåvade med en personlighetsmässig talang för ledarskap och coachning, ”C-faktorn”, som Rydenfelt kallade den. Om denna egenskap förelåg, var lärarens betyg och pappersmeriter inte viktiga, påstod Rydenfelt, en uppfattning som i andemening om än inte i ord starkt påminner om vänsterns ansatser att tona ned betydelsen av lärarens formella meriter för undervisningsmetodikens önskvärda inriktning och kvalitet. Även i ett mer didaktiskt perspektiv finns sålunda exempel på att vänstern och högern kunde ha, i praktiken, liknande åsikter om hur lärarens främsta uppgift skall utföras och vilka kvalifikationer denna uppgift kräver.

Därför kommer skolan inte att kunna räddas, så länge vänstern och högern saknar insikt om vad deras dubbla attack på läraryrket har ställt till med, och att de med motsatta men ändå gemensamma ansträngningar har baxat skolan ända hit. ❁

Alva Myrdal ville låta eleverna styra skolan.

FOTO: KEYSTONE-FRANCE / GAMMA-KEYSTONE/GETTY IMAGES

